

Соловійова О. А.,
викладач кафедри мов і цивілізацій Близького та Середнього Сходу
Київського національного лінгвістичного університету

ПАРЕМІОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ БІНАРНИХ КОНЦЕПТІВ ДОБРО-ЗЛО СУЧАСНИХ АРАБСЬКОЇ І УКРАЇНСЬКОЇ МОВ (ЗІСТАВНО-ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ)

Анотація. Статтю присвячено описові пареміологічних особливостей функціонування бінарних концептів ДОБРО-ЗЛО на матеріалі сучасних арабської і української мов. З'ясовується місце концептів у фразеологічних одиницях, встановлюється їх роль у процесі фразеотворення когнітивної парадигми, як домінанти антропоцентризму. Паремії виконують у концептах роль когнітивного моделювання та семантичного конструювання бінарних опозицій.

Ключові слова: лінгвокогнітивістика, бінарні концепти, пареміологія, паремія, фразеологічні одиниці, об'єктивація бінарності.

Постановка проблеми. Проблема вивчення пареміологічних особливостей дослідження концептів є ключовою у процесі контрастивного аналізу, оскільки саме за сукупністю концептів можна зробити висновки про ментальну модель дійсності, яка відображається у мові та мовній свідомості носіїв конкретної мови. З огляду на таку постановку проблеми актуальним залишається вивчення складного багатовекторного процесу концептуальної категоризації світу, насамперед за допомогою бінарних концептів ДОБРО-ЗЛО, з-поміж яких найважливішу функцію виконує пареміологічний фонд досліджуваних мов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням визначення останніх досліджень аналізу концептів ДОБРО-ЗЛО в українській, англійській, німецькій, російській мовах займалися такі провідні вітчизняні та зарубіжні науковці, як О. Богданова, Л. Коткова, Л. Шатилова, О. Лисицька, І. Змійова, Г. Делгермаа, М. Аверина та ін.). Фразеологічні одиниці як знаки вторинної мовної номінації у процесі осягнення людиною навколишнього світу виконують багато функцій. Вони не тільки заповнюють певні лакуни (див. праці О. Куніна, В. Телії, В. Мокієнка, В. Ужченко, М. Демського та ін.), але й набувають функцій фразеологічних і фразеологізованих контекстів. Проте, проблема пареміологічних досліджень морально-етичної категорії ДОБРО-ЗЛО, як основоположної концепції становить головну зацікавленість дослідників і потребує більш детального аналізу щодо її вивчення.

Мета статті полягає у виявленні пареміологічних особливостей дослідження бінарних концептів ДОБРО-ЗЛО сучасних арабської і української мов у зіставно-порівняльному аспекті.

Виклад основного матеріалу. Важливою проблемою для сучасної фразеології є питання про обсяг фразеологічного матеріалу і відповідно – обсяг фразеології як розділу мовознавства. Вона зумовлена надзвичайно великою кількістю фразеологічних одиниць, різноманітністю їх будови (сполучення, висловлювання і навіть мікротексти), невизначеністю кваліфікації деяких одиниць як фразеологізмів. Тому сучасні дослід-

ники виокремлюють у межах фразеології галузь *пареміології*, теоретичні основи якої заклав О. Потебня [3, с. 281].

Пареміологія як наука перебуває на стику лінгвістики і фольклористики. З дослідженнями пареміології пов'язують ім'я видатного російського лінгвіста Г. Л. Пермякова, який розробив систему формуютьовальних і предметно-тематичних груп класифікації прислів'їв і всебічного охоплення пареміологічного фонду – як єдиної універсальної системи, і як набору прислів'їв та приказок у фольклорі окремо взятого народу [11, с. 190].

Паремії (від грец. *Παροιμία* – прислів'я, приказка, притча) – стійкі фразеологічні одиниці, які мають такі самі ознаки, що й фразеологізми, – сталий характер будови, семантичну цілісність, відтворюваність та розчленованість структури. До паремій належать прислів'я, приказки, скоромовки, головоломки, ворожби, примовки, небилиці, нісенітниця, віщування, повір'я, загадки, замовляння тощо. Оскільки ядром пареміології здебільшого виступають приказки та прислів'я, то варто зазначити, що їхній сенс розгортається у мікротекст, який містить компоненти знань (концепти), необхідні для розуміння тієї чи іншої ситуації мовленнєвого спілкування [3, с. 282].

Загалом, що стосується принципу моделювання фразеологічної системи, до якої вдаються деякі фразеологи, то, зокрема, О. Кунін пропонує визначити фразеологічну систему на основі бінарних опозицій слова, фразеологізму, вільних словосполучень і речень та деяких системних властивостей фразеологізмів. У свою чергу, В. Мокієнко характеризує фразеологічну систему за допомогою антиномій, виведених за одним з основних законів діалектики – за законом єдності і боротьби протилежностей: діакронія – синхронія; стійкість – нестійкість; моделюваність – немодельованість; імпліцитність – експліцитність; образність – безобразність. Однак, в основі побудови фразеологічної системи у В. Архангельського, М. Демського та деяких інших фразеологів лежить принцип фразеологічної опозиції. Цими опозиціями, на думку цих учених, є синонімічні ряди, антонімічні пари, явища полісемії та омонімії [11, с. 188].

Можемо припустити, що найдавнішим способом категоризації дійсності є принцип *бінарності*. Саме завдяки системі бінарних опозицій пареміологічна свідомість моделює концептуальний світ мовця. Багатство паремійного фонду у повному обсязі демонструє об'єктивацію принципу бінарності, виступає каналом трансляції лінгвістичної культури, що супроводжує людину на всіх етапах її соціального буття.

Спираючись на ідіоматичне розуміння терміну «*фразеологізм*» (*фразеологічна одиниця (ФО), фразеологічний зворот*), ми включили до об'єкта нашої розвідки стійкі вислови (прислів'я та приказки) – основу морально-ціннісної концептуаліза-

ції реалій, ядра паремійного корпусу. Спільний розгляд власне арабських і українських фразеологізмів і паремійних висловів виправданий, насамперед, динамічним взаємозв'язком прислів'їв і фразеологізмів, що актуалізуються відображенням світоглядних засад духовної культури носіїв східних та західних соціумів.

Зазначимо також, що фразеологічні речення (паремії), як і власне фразеологізми, об'єднують такі ознаки, як «відтворюваність, усталеність, семантичну цілісність та наявність живої внутрішньої форми, що зумовлює їхню образність» [4, с. 66].

Лінгвокультурний концепт становить, у термінах різних дослідників, єдність поняття, образу та символу (В. Колесов), поняттєвої, образної та ціннісної складових (С. Воркачов, В. Карасик, Г. Слишкін), логічної й сублогічної зони (Л. Чернейко). Культурні концепти вербалізуються лексичними, фразеологічними, пареміологічними засобами. Таким чином, аналіз лінгвокультурного концепту має охоплювати різні рівні, зокрема фразеологічний. Фразеологічний рівень вербалізації культурного концепту має певну специфіку порівняно з лексичним. На думку вчених, «своєрідність фразеологічного значення проявляється у вторинному відтворенні мовної картини світу, збагаченому досвідом інтелектуально-емоційного засвоєння носіями мови відповідного «шматочка» дійсності» [1, с. 129].

Національна-культурна специфіка етнолінгвістичної свідомості україномовних мовців есплікується в протиставленні опозиції «добро-зло», де перший член опозиції сприймається як «усе позитивне у житті людей, що відповідає їх інтересам, бажанням, мріям; благо; задоволення; сукупність належних кому-небудь речей, предметів, цінностей, майно тощо», а другий – як «що-небудь погане, недобре; протилежне доброму; нещастя, лихо, горе; почуття роздратування, гніву, досади; розлюченість; те, що сповнене злості, недобррозичливості; те, що завдає надзвичайно тяжких страждань, мук, неприємностей».

Як відомо, у фразеології здійснюються і внутрішньомовні зіставлення: одних ФО з іншими, а також з нефразеологічними утвореннями – окремими лексемами, змінними словосполученнями, структурно-семантичними схемами тощо [13, с. 100].

Тематика фразеологізмів на позначення концептів ДОБРО-ЗЛО досить різноманітна. Вона охоплює етичні категорії – укр.: Не одежа красить чоловіка, а добрі діла; укр.: Хоч з перцем, зате з добрим серцем [9, с. 141]; людські чесноти і вади – араб.: *قَلْبِي ذَرُّ لُخْبِلٍ أَوْ قَلْبِي ضِفْ مَرَكَلَا* «Щедрість – гідність, а скупість – порок» (*ліван., палест.*) [6, с. 81]; араб.: *رَانَ الْكِرْح* «Кінь на чотирьох та й то[й] спотикається; Кінь з чотирма ногами та спотикається; Кінь на чотири ноги кований, а спотикається» (*букв. Воістину і хороший кінь спотикається*) [2, с. 10]. Араб.: *أَرَسَقَ نَوَكِي أَلْ تَحَلَا* «На милування нема силування; Силою не бути милою; Силуванням конем не доробишся (не поїдеш); Не допоможуть і чари, як хто кому не до пари; Силком не націлуєшся; Силою (насилно) колодязь копати не пити води [з нього]» [2, с. 11]. Араб.: *لَظَنَ حَلَا نَمَ رَمًا* «Остогид (остогидів, набрид, обрид) гірше від печеної (гіркої) редьки (за редьку гірку); Остогид (остогидів, набрид, обрид), аж у печінках сидить; Став мені сіллю в оці; Став мені хрином у носі; Допік гірш од сирої кваші; Надокучив, як парена редька; Ходить, як корова за телям» [2, с. 12]. Араб.: *نَاسِلَلَا دَقَّ عِلَّ لَالَحَ رِي خَ رَمَ حَلَا* «Що у тверезого на умі, те в п'яного на язиці; У п'яного що у серці, те й на язиці; Не бий, не волочи, у горліці язик намочи – всю правду скажу» [2, с. 14].

Будь-яке конотативне значення концепту національної мови можна вважати феноменом національної культури, який склався історично та передається від покоління до покоління, проникаючи вглиб національної свідомості, особливо, якщо етимологія цього конотативного значення пов'язана безпосередньо з історичними, релігійними або філософськими реаліями національної культури [5].

Зазначимо, що ФО на позначення бінарних концептів «ДОБРО-ЗЛО» становлять численну, часто вживану й типову для арабської і української мов групи стійких зворотів, які вирізняються розвинутою системою морально-ціннісних значень, образів і засобів вираження. Звернемо увагу на те, що у даних випадках далеко не завжди вибір має альтернативний характер, тобто це не обов'язково повинен бути вибір з-поміж двох протилежно бінарних позицій. Окрім того, концепти «ДОБРО-ЗЛО» стосуються не стільки наповнення конкретного змісту певних дій, скільки їх характером, спрямованістю, відношенням до людини.

Арабські глумачні словники дають наступне визначення поняттю «ДОБРО» (*حَيْرَانٌ*): 1) це те, що протиставляється злу; 2) те, що правильно, корисно, приємно; 3) щедрість, честь, шляхетне походження. «ЗЛО» (*شَرٌّ* – *шаррун*) у свою чергу характеризується як: 1) недолік, нестача добра; 2) узагальнена назва пороків, вад і гріхів, різноманітних поганих вчинків; 3) в розмов. несе в собі поняття «війна» [10, с. 237]. Як-от араб.: *تَدَحَاوُ تَرَفَدُ يَجْتَبِئُ أَصْحَابُهَا* «Біда ніколи сама не ходить; Біда сама не ходить, але десять за собою водить; До лиха та ще лихого; До біди ще знайдеться й при бідоку» (*букв.: біди приходять разом*) [8, с. 13]. Араб.: *رِي خَ هِي فَرِي خَات لَكْ* «Усе в світі лише на найкраще (найліпше); Нема краще у світі» (*букв.: у всякому запізненні є благо*) [8, с. 19]. Араб.: *أَرَادَ غَلَا لَخْدَ نَمَ أَلَا لَطَلَا مَسَبَ لَوْ قِي أَمَ* «Поки грім не гряне – мужик не перехреститься; Поки грім не гряне – Хома не перехреститься» (*букв.: щойно потрапивши увітьму, де у повній темряві нічого не видно, він суру з Корану береться читати*) [8, с. 22]. Араб.: *رَشَلْنَا نَعْدَعِبَاوِ نَسْنِ أَرْضَاتِ أَلَا* «Доброго тримайся, а від лихого цурайся» (*букв.: не шкодь людині і цурайся зла*) [8, с. 23].

Аналіз наведених прикладів свідчить про універсальність концептів ДОБРО-ЗЛО в арабській і українській мовах. Однак, існують ще й національно-культурні особливості інтерпретації цього концепту, які відображають своєрідність зіставлюваних мов. Вибірка арабських і українських фразеологізмів із різноманітних джерел спонукала до розподілу їх за тематичною класифікацією на групи [10, с. 237]. Згідно з синонімічними рядами, зазначеними у словниках В. А. Забіяки, О. А. Попової, Л. Вознюка, В. М. Білоноженко, О. В. Кухаревої, А. М. Фавзі та В. Т. Шклярєва, Н. Сарсенбаєвої, В. Ф. Поліканова було утворено 34 тематичних групи фразеологічних одиниць із концептом «ДОБРО» та 31 тематичну групу ФО із концептом «ЗЛО».

Фразеологізми на позначення концептів ДОБРО-ЗЛО в арабській і українській мовах у нашому дослідженні синтаксично варіюються через уявлення однієї і тієї самої ситуації, які можуть нести не лише стилістичне, але й суттєво «ідейне» навантаження, особливо у відображенні етичних категорій. Особливої уваги заслуговують фразеологізми, які зображають людину пасивною, безпорадною перед тією, чи іншою силою, дією, подією, які трапляються, або спіткають його, наприклад: араб.: *أَرَادَ غَلَا لَخْدَ نَمَ أَلَا لَطَلَا مَسَبَ لَوْ قِي أَمَ* «Поки грім не гряне – мужик не перехреститься; Поки грім не гряне – Хома не перехреститься» (*букв.: щойно потрапивши увітьму, де у повній*

темряві нічого не видно, він суру з Корану береться читати) [8, с. 22]; або коли хочуть спонукати кого-небудь не хвалитися своїми благодіяннями – араб. طشالاب تَبْدُو نَبِيْز يَّوْس «Добрим ділом не кори; зробивши добро, не кайся (не дорікай, не давайся визнаки)»; араб.: رَبِّهِ رَاو بِي طَالَا لِمَع «Зроби добро та кинь його у море» (егит.) [6, с. 22]; або слугують попередженням для тих, хто вважає, що за добро завжди платять добром – араб.: رِي خَا لَ غَف رَّشَلَا لَصَا «Корінь зла у вчиненні добрих справ» (ірак.). Укр.: за добрим ділом знаходишся, лихе саме нав'яжеться; не роби людям добра, не побачиш від них лиха, араб.: كَفِي جِي اَم رَّش يَّوْس تَا اَل رِي خ «Не роби добра, не прийде до тебе і зло» (йорд.), араб.: يَفَلَّت اَل رَّش لَمَعَت اَل رِي خ «Не зробиш добра, не зустрінеш зла» (йорд.), араб.: يَفَلَّت رَّش لَمَعَت رِي خ «Зробиш добро, зустрінеш зло» (палест.) [6, с. 25-26]. Таким чином для дієслівних перифраз характерним є чергування «позитивних» та «негативних» емоцій на позначення концептів ДОБРО-ЗЛО, що дає нам підстави вважати дані фразеологізми дихотомією (поділ об'єкту поняття на дві взаємовиключних частини), яку можна розглядати крізь призму бінарності.

Різноманітність синонімічних засобів вираження лексичних функцій слугує засобом створення експресивності [13, с. 105]. Саме розповсюдження багатьох дієслівних парадигм у лексичних функціях, які виражають ідеї «реалізації», «операційності» у формах імперативу свідчить, насамперед, про дидактичність, прескриптивність, які властиві ФО на позначення бінарних концептів ДОБРО-ЗЛО.

Водночас фразеологічні вирази, які описують часткові ситуативні аспекти, протиставлені іншим фразеологічним виразам можуть володіти «сентенціозністю», здійснюючи «дидактичну мету» набуваючи «узагальнюючо-повчального значення», тобто прислівниково-афористичні вирази.

В. Д. Ужченко у свою чергу також звертає увагу на те, що зіставлення за словом-концептом (домінантним, фразеотворчим, ключовим), що співвідносить його через фразеологічну систему із соматичним, просторовим, часовим, предметним, біоморфним, духовним, антропним, космологічним, акціональним та ін. кодами, свідчить про розгалуження концептосфери слова-концепту, а отже, і його фразеоспроможність, виявляє тісний зв'язок синхронічного й діахронічного, лінгвістичного й позалінгвального, сигналізує про загальномовні спільні семи («транссеми»), які так чи інакше формують значну кількість зворотів різного ступеня семантичної цілісності [12, с. 54].

Висновки. Отже, паремійний фонд арабської і української мов можуть різнитись за лексичним та семантичним складом, комунікативним значенням та стилістичним забарвленням, однак, значна їх частина має свої специфічні особливості і відповідники у порівнюваних мовах. Саме вивчення у нашому дослідженні бінарних концептів ДОБРО-ЗЛО на матеріалі фразеологізмів сучасних арабської і української мов допомагає розв'язати певні антропоцентричні проблеми функціонування арабо-української свідомості у світлі пареміологічних контекстів.

Підсумовуючи вищесказане, зазначимо, що паремії як складник фразеології «у широкому розумінні», формують більшість тематичних груп, відображаючи досвід арабомовного та україномовного соціуму, тому важливим аспектом щодо подальшого вивчення особливостей перекладу арабських і українських фразеологічних одиниць ми вбачаємо у дослідженні та аналізі мовних засобів їх вербалізації.

Література:

1. Алефиренко Н. Ф. Проблемы фразеологического значения и смысла (в аспекте межуровневого взаимодействия) : [монографія] / Н. Ф. Алефиренко, Л. Г. Золотых – Астрахань : Изд-во Астрахан. гос. пед. ун-та, 2000. – 220 с.
2. Арабско-казахско-русский фразеологический словарь / Сост. и пер. Н. Сарсенбаева. – Алматы : Онер, 1996. – 48 с.
3. Вступ до мовознавства : [підручник] / [І. О. Голубовська, С. М. Лучканин, В. Ф. Чемес та ін.]; за ред. І. О. Голубовської. – К. : Академія, 2016. – 320 с. (Серія «Альма-матер»)
4. Голубовська І. О. Паремії як відбиття ціннісних пріоритетів етнічної спільності / І. О. Голубовська // Мовознавство. – К., 2004. – № 2–3. – С. 66–74.
5. Комлев Н. Г. Слово в речи: денотативные аспекты / Н. Г. Комлев. – М. : Изд-во МГУ, 1992. – 216 с.
6. Кухарева Е. В. Лингвострановедческий словарь арабских паремий (с лексико-фразеологическими комментариями) / Е. В. Кухарева ; Моск. гос. ин-т межд. отношений (ун-т), каф. языков стран Ближнего и Среднего Востока. – М. : МГИМО(У) МИД России, 2007. – 277 с.
7. П'ять тисяч прислів'їв та приказок / Уклад.: Л. Вознюк. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2011. – 224 с.
8. Поликанов В. Ф. Краткий словарь популярных арабских пословиц из Йемена с их переводом и русскими соответствиями / В. Ф. Поликанов. – СПб : Изд-во ВИС, 2007. – 94 с.
9. Попова О. А. Краці прислів'їв та приказки українського народу / О. А. Попова. – Донецьк : БАО, 2009. – 416 с.
10. Соловйова О. А. Порівняльна характеристика фразеосемантичних полів на позначення бінарних концептів «ДОБРО-ЗЛО» як онтологічна основа мовної свідомості сучасних арабської й української мов / О. А. Соловйова // Одеський лінгвістичний вісник (науково-практичний журнал). – Вип. 4 / Гол. ред. Н. В. Петлюченко. – Одеса : Гельветика, 2014. – С. 235-238.
11. Сучасна українська мова: Синтаксис : [підручник] / [А. К. Мойсієнко, І. М. Арібжанова, В. В. Коломийцева та ін.]; за ред. А. К. Мойсієнка ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Знання, 2013. – 238 с.
12. Ужченко В. Д. Когнітивні аспекти вивчення фразеології в Україні / В. Д. Ужченко // Збірник наукових праць «Лінгвістика». – Луґанськ : ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2008. – №2 (14) – С. 46-59.
13. Ушаков В. Д. Некоторые вопросы внутриязыкового сопоставительного анализа фразеологических речений арабского классического языка / В. Д. Ушаков // Вопросы языкознания. – М. : Наука, 1992. – № 2. – С. 100-111.

Соловьева Е. А. Пареміологіческие особенности изучения бинарных концептов ДОБРО-ЗЛО современных арабского и украинского языков (сопоставительно-сравнительный аспект)

Аннотация. Статья посвящена описанию пареміологических особенностей функционирования бинарных концептов ДОБРО-ЗЛО на материале современных арабского и украинского языков. Выясняется место концептов во фразеологических единицах, устанавливается их роль в процессе образования фразеологизмов когнитивной парадигмы, как доминанты антропоцентризма. Паремии выполняют в концептах роль когнитивного моделирования и семантического конструирования бинарных оппозиций.

Ключевые слова: лингвокогнитивистика, бинарные концепты, пареміология, паремія, фразеологические единицы, объективация бинарности.

Solovyova O. Paremiological features of studying GOOD-EVIL binary concepts in modern Arabic and Ukrainian (contrastive-comparative aspect)

Summary. The article has been devoted to the description of the paremiological features of the functioning of GOOD-EVIL binary concepts on the material of modern Arabic and

Ukrainian. The place of concepts into the phraseological units is clarified; their role in the process of formation of phraseological units of the cognitive paradigm is established, as the dominants of anthropocentrism. Proverbs fulfill the role of

cognitive modeling and semantic construction of binary oppositions in the concepts.

Key words: lingvocognitistics, binary concepts, paremiology, proverb, phraseological units, objectivation of binarity.